

¡BOMBA!

Cientos, miles de personas,
y de todas las edades,
te deseamos felicidades
¡y cosquillas a las neuronas!

K'intsil

Lunes 28 de abril de 2025

CAMPECHE · YUCATÁN · QUINTANA ROO · AÑO 10 · NÚMERO 2466 · www.lajornadamaya.mx

U búukinta'al u nook'il jump'éeel kaaje', u chíikul kuxa'an u máakil

Ángel Vargas / lajornadamaya.mx
Oochel Enrique Osorno

U búukinta'al u nook'il kaajo'obe' jump'éeel ba'al e'esik kuxa'an u miatsil u kaajilo'ob México. "Jump'éeel bix u ya'alal "wey yano'one"; óota'ab satbilo'on, ba'ale' ma' béeychaji", tu ya'alaj Lilian Dolores Chel Guerrero, máax meek'a'an tumen maaya kaaj ti' u lu'umil Yucatán.

Úuchik u yokol u tuukul sak wiinike', óota'ab tselbil tuláakal ba'ax yaan u bookil máasewal ti', ba'ale' ma' béeychaji. I'inaje' láayli' kuxa'an ts'o'oke' walkila' táan u ch'a'ak u muuk', tu ya'alaj ingeniera química industrial máax u ts'o'oksmaj u

xookil doctorado ciencias de los alimentos y biotecnología.

Leti', beyxan María del Rosario Reyes Santiago yéetel Nancy Guadalupe González Canché, táaka'ano'ob tu múuch'il Red de Mujeres Indígenas en la Ciencia AC, múuch' tu jóok'sa'aj te'el k'iino'oba' jma'ana', ma' táan u táakmuk'tiko'ob mixba'al yaan u yil yéetel extractivismo cultural, ku yúuchul kéen yanak táanxel ba'alo'ob konik u ba'alumbáaj máasewal kaajo'ob, je'el bix janal, nook' wa'taan.

Te'el ts'iibo', ku xo'okole' "ti' kmiatsile' ku ts'a'abal beyka'aj u

tojol, ku ma'anal, ts'o'okole' ku ko'onol je'el bix u tukulta'ale', tumen chéen beey u to'okol ba'ax u ti'al, ts'o'okole' mix táan u yilik u yutsil máasewal kaajo'ob, máaxo'ob úuch yanak ti'ob le noj tuukulo' yéetel na'at e'esik máaxo'obi".

Lilian Chele' siij tu kaajil Conkal, ts'o'oke' tu ya'alaj sajbe'entsil yaan wa ku ko'onol u ba'alumbáaj kaaj: ya'abach máak ki'imak óoltik u yúuchul kex ma' tu na'atiko'ob beyka'aj k'aas ku beeta'al ti' kmiatsil. Yáaxe', tumen ma' u vojelo'ob ba'ax extractivismo

cultural, ts'o'oke' tumen ku tukultiko'obe' yaan u yutsil u ti'alo'ob, kex tumen ma' beyi'.

Ku ya'alik ma' tu éejentik ba'ax ku yúuchul yéetel Gabriela Salas, juntúul táankelem programadora siij tu kaajil Chapulhuacán, Hidalgo, máax táakbes u t'aanil náhuatl tu traductoril Google.

"Tu sij chéen yóok'olal wa bajux u t'aanil jump'éeel miatsil ti'al 'ma' u sa'atal' ba'ale' mina'an mix jump'éeel u yutsil kaaj; u yutsile' chéen u ti'al, ts'o'oke' u ya'abile' ti'al jump'éeel transnacional mola'ay", tu ya'alaj.